

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ ГРЕКІВ-РУМЕЇВ ПРИАЗОВ'Я

У сучасній Україні особливу актуальність набуває проблема функціонування мов. Дослідження цих процесів сприяють вирішенню питань національно-культурного будівництва. Останнім часом інтереси дослідників зосередилися на з'ясуванні цих питань, які створюють можливість зрозуміти причини історичного розвитку мов у зв'язку із соціально-суспільними умовами життя етносів.

У наш час в Донецькій області проживає близько 78 тис. греків, і ця община посідає третє місце за чисельністю в етнічній структурі регіону, після українців і росіян¹. У 1778 р. 18 тис. греків вийшли з Кримського ханства, щоб поселитися в межах неосвоєної приазовської околиці Російської імперії. На сьогодні грецьке населення Північного Приазов'я у мовному відношенні неоднорідне. Приазовські греки поділяються на дві групи: румеї – еллінофони та уруми – тюркофони. Проблема етногенезу грецької етнічної групи давно привертає увагу вчених. Досвід показує, що найефективнішим засобом етногенетичних досліджень є комплексний метод, з урахуванням історико-етнографічних і лінгвістичних даних. Тому визначення особливостей грецького населення Північного Приазов'я завжди починається з характеристики мовних ознак.

Стаття підготовлена на матеріалі польових досліджень авторки і репрезентує термінологію культурно-побутових явищ у контексті історичного розвитку та міжетнічних відносин греків Приазов'я. Поданий матеріал може бути використаний у своїх дослідженнях як істориками, етнологами, так і лінгвістами.

Мета роботи – дослідження історії, сучасного стану та збереження румейських діалектів, у яких відобразилися складні процеси етнокультурної взаємодії греків Приазов'я з народами Азово-Чорноморського регіону.

Дослідники-мовознавці при вивченні мови греків Приазов'я як висхідний матеріал визначили класичну новогрецьку мову. Румейські діалекти виділяються вченими у самостійну мову – румейську, близькоспоріднену з новогрецькою мовою, яка відноситься до індоєвропейської мовної сім'ї. Лінгвісти називають румеїв еллінофонами, а термін “румейська мова” виводять від самоназви цієї частини “маріупольських греків” – румеїв, яка, в свою чергу, походить від терміну *ρωμανος* – офіційної назви візантійців. Мешканці Візантії називали свою країну Романією – *Ῥωμανία* – “країною Риму”, “Римською імперією”. Але цей термін має різні наукові інтерпретації². Серед маріупольських греків самоназва змінюється у залежності від діалекту. Під час польових досліджень нами зафіксовано наступні терміни “грек” – *румейсь* (Урзуф, Ялта), *румейс* (В.Янісоль, Константинополь), *румейос* (Стила, Сартана), *урумейс* (В.Каракуба), а терміну “румейської мови” – *урмейск* (Стила), *умейку* (М.Янісоль), *румейк* (*у-ус*) (В.Янісоль, Константинополь, Сартана, Чермалик). В деяких селах є більш специфічні назви для позначення рідної мови. Так в з. М. Янісоль його називають – *харахлотку*, а в з. Сартана – *сартаньотку*. Але загальний термін, поширений серед румеїв Приазов'я – *румейку глоссу* – мова румеїв.

Діалекти маріупольських греків, протягом тривалого часу перебування групи в іншомовному оточенні, набули певних змін у фонетиці, граматиці і лексиці ще у середньовічний період. Основою румейської мови стала середньогрецька мова, яка сформувалася під час існування Візантії³, де новогрецька мова була усталена до XV ст., і до цього ж часу в результаті міжетнічних контактів складаються і її діалекти. Мовознавці виділяють три періоди у формуванні новогрецької мови: перший – загальногрецький (Ελληνιστική Κοινή), що містить у собі три

діалекти – аттичний, доричний й іонічний (300 до н.е. – 550 н.е.); другий – середньовічний (Μεσαιωνική) (550 – 1453); третій – новогрецький (Νεοελληνική) (1453 – до нинішнього часу)⁴.

На початку ХІХ ст. з'являються дві форми новогрецької мови – кафаревуса (грец. *καθαρὲ-ύουσα*) і димотика (грец. *δημοτική*). Кафаревуса – різновид мови, переважно письмової, яка була офіційною мовою Греції до 1976 року. Історично це характеризується тенденцією до обмеження іноземних і діалектних елементів в мові та до панування у ній елементів старогрецької мови⁵. Димотика – просторічна сучасна форма грецької мови, якою говорять прості люди⁶. Димотика сприйняла нові елементи з романських, слов'янських і тюркських мов та орієнтувалася на нову міську койне (гр. *κοινή* – спільна говірка). У світі існують численні грецькі діаспори, де зафіксовані різні діалекти. Як самостійні одиниці розвивалися мови греків Каппадокії, Закавказзя, Приазов'я, які мали складну етнічну історію⁷.

Найімовірніше, маріупольські греки прибули до Криму з території Анатолії і навколишніх островів уже з діалектами, що сформувалися, а перебування у складі Кримського ханства, у свою чергу, наклало відбиток на зміни у діалектах. Цю тезу підтверджує і дослідження відомого лінгвіста Т.М.Чернишової⁸, яка на нашу думку є найбільш вірогідною. В Криму, де проживало неоднорідне за своїм етнічним і мовним складом населення з ХІІІ ст., мовою міжетнічного спілкування поступово стає тюркська⁹.

У наш час румейські діалекти Приазов'я розповсюджені у п'яти районах Донецької області – Великоновоселківському, Володарському, Волноваському, Першотравневому, Старобешівському. Незначна частина греків проживає у Новоазовському районі. Ми наводимо перелік приазовських румейських діалектів та назву поселень, зазначаючи в дужках їхні старі назви, а через тире – назви кримських населених пунктів, вихідці з яких їх заснували: *Урзуф-ялтинський діалект*: **Урзуф** (Гурзуф, Маджар) – Гурзуф, Кизил-Таш **Ялта** – Біюк-Ламбат, Кучук-Ламбат, Магарач, Марсанда (Масандра), Нижня й Верхня Аутка, Микита, Ялта; *Великояні-сольський діалект*: **Велика Новосілка** (Великий Янісоль, Велика Єні-Сала) – Салгирбаши Єні-Сала, **Стила** – Стиля; **Константинополь** (Демерджі, Фуна) – Алушта, Демерджі (Фуна), Куру-Узень, Кучук-Узень, Улу-Узень; *Каракубський діалект*: **Роздольне** (Велика Каракуба, Каракуба) і висілок **Красна Поляна** (Нова Каракуба) – Аргин-Каракоба, Каракоба; *Сартанський діалект*: **Сартана** – Сартана; **Заможнє** (Чермалик) і висілок **Македонівна** – Айланта (Аслама), Капсіхор, Чермалик, Шелен; *Малоянісольський діалект*: **Кременівка** (Чердакли) – Байсу, Чердакли, **Малоянісоль** (Куйбишеве, Мала Єнісала) і висілок **Новий Янісоль** – Джемрек, Єні-Кой (Малий Яникуль, Бурульча, Єні-Кой), Єні Сала (Яникуль, Карасубаши, Єні Сала, Мала Єні Сала), Уйшунь (Усунь).

У вивченні діалектів греків Приазов'я постали певні проблеми. Вони пов'язані з складними етноісторичними процесами, які знайшли віддзеркалення в структурі говірок різних населених пунктів. Дослідники визначили у румейській мові п'ять мовних груп за ступенем побутування чужорідних елементів та ввели градацію у порівнянні з сучасною новогрецькою мовою. Вперше така теза була висунута мовознавцями І.І.Соколовою¹⁰ та Д.С.Спиридоновою¹¹, які ретельно досліджували маріупольські говірки, а у другій половині ХХ ст. автори фундаментальних праць з досліджень румейської мови Т.М.Чернишова¹² та А.О.Білецький¹³ підтримали її, і на сьогодні вона є актуальною. Детальний аналіз вивчення румейської мови подано у працях М.Араджионі¹⁴.

Важливість наукового вивчення маріупольських говірок підкреслював Д.Спиридонов, який пов'язував з цим можливість вивчення походження греків Приазов'я¹⁵, тому у нашому дослідженні будемо визначати діалектні особливості румейської мови на прикладах термінів обрядового та сімейно-побутового циклу.

Щодо історії існування румейської мови у Приазов'ї, то можна зазначити, що за 225 років маріупольські греки зберегли показник своєї етнічної культури – свою мову, незважаючи на значні перепони з боку державної політики – спочатку царської Росії, а потім радянських органів СРСР, що значно порушило природний розвиток мови.

З другої половини ХІХ ст., у зв'язку з буржуазними реформами і загальноімперською політикою русифікації діалекти маріупольських греків опинилися під значним впливом російської мови. Російський імператор Олександр ІІ видав указ від 30 вересня 1858 року “Об учреждении в г. Мариуполе общества, отдельного от греческого”, який надав можливість у Маріу-

польському повіті селитися особам негрецької національності¹⁶. З кінця XIX ст. румеї “перейшли на двомовність, використовуючи мови, привезені з Криму: грецьку “апла” та турецько-татарську)¹⁷. Представники грецького етносу почали спілкуватися між собою російською мовою. Цьому сприяла і православна церква, де служба велася російською мовою, і служба чоловіків у російській армії.

Стосовно літературної і писемної мови, то вона у своєму історичному розвитку пережила два етапи – у 1920 – 30 рр. і у 1970 р. До цього часу маріупольські греки не мали писемності. За радянських часів РКП (б) приділяла велику увагу національному питанню і підтримувала соціально-культурний розвиток грецької національної меншини, особливо після створення у 1925 році Сталінського і Маріупольського округів, а пізніше після виділення трьох національних грецьких районів: Мангуського, Сартанського і Велико-Янісольського. У всіх районах почали впроваджувати політику еллінізації, для чого необхідно було вивести румейську мову з розряду безписемних. Проблема постала при створенні нового алфавіту. Акцент був зроблений на вивчення і систематизацію мови еллінофонів. Перша експедиція по вивченню румейської мови була організована і проведена ученими Ленінградського університету Н.С.Державіним і І.І.Соколовим.

Основоположником писемної румейської мови можна вважати поета Георгія Костоправа. При створенні писемності у 1920 – 30 рр. була розроблена спрощена орфографія з використанням грецького алфавіту, але з нього були вилучені букви Η – ита, Ξ – кси, Ψ – пси, Ω – омега, дифтонги – αι, ει, οι замінені на один ει, шиплячі звуки позначалися таким чином Ж, З – Ζ, Ц – ΤΖ, Ч – ΤΣΣ, Ш – ΣΣ. Використовувався знак наголосу – оксія (οξεία β новогрецькій мові є знак наголосу).

За переписом 1926 року з 104666 греків України (40 966 чоловіків і 44162 жінки) назвали грецьку мову рідною (45%)¹⁸, але лише 2,7% маріупольських греків володіли писемною національною мовою. Це був один з найнижчих показників серед етнічних меншостей України¹⁹. У травні 1926 року проходила I Всесоюзна нарада з питань освіти та культурного будівництва у середовищі греків СРСР, на якій було прийняте рішення визначити димотику єдиною офіційною та розмовною мовою грецького населення України²⁰. Без достатньої підготовки була прийнята постанова Президії ВУЦВК про відкриття при Маріупольському педтехнікумі грецького відділення, яке не давало кваліфікації вчителя грецької мови, а лише знайомило з нею слухачів²¹. Методи запровадження еллінізації без достатнього наукового обґрунтування та необхідного теоретичного забезпечення призвели до невдоволення населення. На той час димотика перетворилася на штучну, неживу мову, яка не виконувала головної функції мови – комунікативної²².

Внаслідок цієї політики були організовані школи грецькою мовою навчання, провадилися курси підготовки вчителів грецької мови, видавалися періодика і література грецькою мовою, працювали бібліотеки, грецький педагогічний технікум, грецький національний театр. Загалом, можна сказати, що в середовищі греків формувалася грецька система національної освіти. Протягом 1926 – 1928 рр. було підготовлено близько 150 педагогів для еллінських шкіл²³.

У кінці 30-х років XX ст. була проведена адміністративна реформа, внаслідок якої ліквідовані національні сільські ради і райони. У цей же час припинилася усіляка державна підтримка у вивченні рідних мов. Діалекти маріупольських греків використовувалися лише на побутовому рівні. Протягом 1940 – 50-х років виявилася тенденція до звуження сфери використання національної мови і значно зменшилася кількість носіїв мови. За усім цим стоїть колективізація, репресії, русифікація, зростання кількості змішаних шлюбів і збільшення у селах негрецького населення.

Лише у 1970 р. з появою літературних творів румейською мовою відроджується потяг до неї у середовищі маріупольських греків. Проте в цей час відбувається зміна шрифту. Професор А.О. Білецький запропонував використовувати румейський алфавіт на основі кирилиці. За допомогою цього були упорядковані фонетичні недоліки грецької абетки, поширеної в 1920 – 30 рр. У сучасності цей алфавіт використовується для словників та публікації румейських текстів²⁴.

При вивченні культурно-побутових процесів етносу звертає на себе увагу той факт, що іноді румеї, вихідці з різних населених пунктів, мають особливості у назвах однакових явищ і

часто не розуміють одне одного, бо спілкуються кожний на своєму діалекті. Наприклад слово війна у с. Ялта, Урзуф – полимь, у с. Сартана – полему, а у с. Стила і В. Каракуба – дугкуш. Або у всіх грецьких селах слово глина – хомо, в Каракубі – пилос. Ми виявили такі мовні ситуації, коли у одному селі одне і те ж поняття можна висловити різними термінами, наприклад “няня” (годувальниця) – звучить як *парамана* (Сартана, Урзуф, Ялта), *взалихтра* (Сартана, М. Янісоль), *взастра* (Сартана). Причина цього полягає у тому, що довгий час серед греків Приазов'я була відсутня писемна мова, література рідною мовою, і панували лише місцеві діалекти.

Лінгвістичну компетенцію греків-румеїв можна охарактеризувати у такий спосіб: домінуючою мовою спілкування на виробництві, у школі й у громадських місцях є російська, іноді українська. Тобто, зовні мовна ситуація не відрізняється від мовної ситуації у Маріуполі чи Донецьку. Можна навіть не запідозрити, що тут побутує ще одна мова, крім російської й офіційної української.

Таким чином, румейська мова виявляється другою мовою для маріупольських греків, вона не тільки має значно більш вузьку сферу застосування, але виявляється іншою за ступенем компетенції людей, які нею користуються. Носій своєї румейської мови не може вийти за вузькі межі повсякденних тем. Він володіє нею гірше, ніж російською чи українською, незрівнянно меншим виявляється його словниковий запас, менш різноманітні граматичні форми. При цьому й у сфері побутового спілкування приазовські греки зустрічаються з певними труднощами при необхідності створити зв'язний монологічний текст з найпростішої теми – про себе, про своє селище. Румейська мова функціонує і, відповідно, передається винятково як мова побутового, діалектного спілкування. Очевидно, російська чи українська мова для сучасних приазовських греків є не тільки функціонально більш важливою, але і першою мовою, засвоєною у дитинстві. Нею ж відбувається найчастіше і спілкування усередині родини, особливо, коли мовці торкаються теми, що виходить за межі чисто побутових тем. Можна припустити, що румейська мова передається і запам'ятовується як набір формул “питання – відповідь”, які спочатку запам'ятовуються як кліше.

Очевидно, що така мова не могла б конкурувати із домінантною мовою, однак румейська мова відіграє істотну роль, яка відсутня у російській мові. Вона є найважливішим засобом самоідентифікації для приазовських греків. Саме тому румейська мова продовжує передаватися з покоління у покоління, причому можна припустити, що протягом кількох останніх десятиліть вона існує у вигляді вище вказаних формул.

На румейській мові існує багатий фольклор, створюється художня література, видаються книги, газети і журнали. Але більшість населення, особливо старшого покоління, не знає писемної мови румеїв, тому продовжує спілкуватися у межах вивченого ще з дитинства місцевого діалекту.

На сьогодні усі діалекти маріупольських греків використовуються як розмовна побутова мова. Давні обрядові слова не завжди зрозумілі. Так під час наших польових досліджень у с. Мала Янісоль інформатори були не спроможні перекласти Різдвяну коланду, яку співають чоловіки:

- Шам хавир
- Собани, собани тет²⁵.

Найбільш збереженим є *малоянісольський діалект*: с. Кременівка (Чердаклі), с. Малоянісоль (Куйбішеве, Мала Єнісала) і висілок Новій Янісоль. Для зразку наведемо дані про сучасний мовний стан в с. М. Янісоль, де більшість населення греки-румеї використовують постійно свій діалект у родині та у стосунках з сусідами. Винятком є сім'ї, де батьки мають вищу освіту і довгий час знаходилися у середовищі російськомовного населення. У цих сім'ях основна мова спілкування – російська. Практично відсутнє використання української мови. Характерно, що молодь вживає свій діалект, але вільно ним не володіє. Так у сім'ї Галалу, де четверо дітей віком від 11 до 16 років знають багато румейських слів, але висловити думку неспроможні, хоча їхній батько С. Галалу пише вірші на діалекті і прищеплює любов до творчості Г. Костопрва, який писав свої твори румейською мовою.

У Малоянісольській школі ім. В.В. Балабана діти факультативно вивчають новогрецьку мову. Батьки заохочують дітей до вивчення новогрецької мови, оскільки з цим пов'язують

подальші перспективи становлення своїх дітей. У початкових класах деякі діти неспроможні висловити свою думку російською мовою, настільки вони звикли до спілкування на діалекті у своїй сім'ї.

Основний словниковий фон усіх п'яти діалектів румейської мови складається із слів грецького походження. Нам уявляється цікавим показник збереження румейських слів на прикладі глосарія, складеного В. Григоровичем у 1874 році у грецьких селах Приазов'я²⁶. Зіставляючи матеріали наших польових досліджень з цим глосарієм В. Григоровича, ми дійшли до висновку, що із 145 слів глосарія 132 слова мають місце у лексиконі грецького середовища румеїв і до сьогодні.

Внаслідок польових досліджень нами зафіксований широкий спектр використання сімейно-побутових термінів у носіїв рідних діалектів румейської мови. Причому походження та етимологія деяких термінів нами не з'ясована, бо потребує досліджень з боку філологів. Наведемо приклади деяких з них, але слід відзначити, що навіть у межах одного села побутують різні терміни на позначення одних і тих самих явищ. Сват – худас (В.Янісоль, Стила, Сартана), *симбитъирос* (Сартана, М.Янісоль), *сибэтьур* (Урзуф, Ялта), *пукушарс* (В.Каракуба, Константинополь, В.Янісоль), *пукушарь* (Урзуф, Ялта) *пукушарис* (В.Каракуба). Останній термін трансформований від візантійсько-грецького *ἀποκριστήριος* – “вісник, посол”²⁷.

Велике розмаїття має термін “сватання” – *аравона*, *аравонязма*, *арундязма* (Урзуф, Ялта), *аравонязму* (Сартана), *аравондязму* (М.Янісоль, В.Каракуба), *аравонязма* (В.Янісоль, Константинополь, Стила). Всі наведені терміни походять від дав.грецької – *αρραβών*. Причому термін *аравона* поширений серед всього румейського населення Приазов'я. Поряд з цим, у с. Сартана побутує термін *худлих*, який має таке ж значення. Термін “весілля” – *дугкун* (Стила, В.Каракуба, Сартана), *дигкун* (М.Янісоль), *дугкунь* (Урзуф, Ялта), що походить від турецького – *düğün* – весілля. В с. Сартана поряд з тюркською назвою побутує термін *гамус* (<грец *γάμος* <дав.грец. *γαμῶ* –весілля).

В цілому в румейській культурно-побутовій мові широко представлені терміни грецького походження: *кум* – *кубарсь* (Урзуф, Ялта), *кумбарус* (В.Янісоль, Константинополь, Чермалик, Сартана) від грецького *κοιμτάρως*; *скатертини* – *стули мандил* (В.Каракуба, В.Каракуба, Сартана), *трапезумандил* (Сартана) (<грец. *τραπέζομάντιλο*); *мандличі* (< грец. *μαντήλι* – хустка).

Але лише незначна частина народних танців має грецькі назви – “Дупло – хоро” (грец. *δῦπλος* – подвійний, *χορός* – танець) – круговий танець з подвійним колом; “Трапезитка” (грец. *τραπέζι* – стіл) – застільний танок; “Макрицаура” – “довгий плуг” (грец. *μακρύς* – довгий, *τσάπα* – сапка для прополки) – танець, який виконується з хустками. І тільки один музичний інструмент маріупольських греків має грецьку назву *дайре* (В.Каракуба), *даре* (В.Янісоль, Константинополь, Стила) – бубон, обтягнутий шкірою і обвішаний дзвониками – *кабаница* (Урзуф, Ялта), *камбаница* (В.Каракуба, В.Янісоль, Константинополь, М.Янісоль, Сартана) (<грец. *κουδουνάκια* – дзвоники). Бубон маріупольських греків є аналогом грецького музичного інструмента – *ντέφι*.

При вивченні обрядових явищ звертає до себе увагу той факт, що велика кількість термінів своїм корінням сягає у давньогрецьку мову: термін “посаг” – *прика* від дав. грец. *προίξ* (< грец. – *проіка*) розповсюджено у всіх румейських селах, окрім В.Каракуби. У Стилі та В. Каракубі має місце термін *пиртию*. Таке ж значення має і термін *симадька*, який розповсюджений в В.Янісолі, Константинополі, В.Каракубі, Сартані. “Велике сватання” – *мегала аравонис* (< грец. *μεγάλος αρραβώννας* < дав.грец. *μέγας αρραβών*), наречена, невістка – *ниф* (<грец. *νύφη* < дав. грец. *Νύμφη*). Термін “наречений” – *габрос* (Урзуф, Ялта) *гъамброс* (<грец. *γαμπρός* < дав.грец. *γαμβρός* – наречений, зять). Давньогрецьке походження має і термін “свекруха” – *питъера* (Урзуф, Ялта), *петъира* (В.Каракуба, В.Янісоль, Константинополь, М.Янісоль), *петера* (Сартана) (< *πεθερά* < дав.грец. *πενθερά* – свекруха). Румейський термін *харизму* (М.Янісоль, Сартана), *харизма* (В.Янісоль, Константинополь, М.Янісоль), *харизму* (Сартана) походить від грецького *χάρισμα*, який, у свою чергу, походить від дав. грец. *χάρις* – подарунок. Але поряд із цим терміном у с. В.Каракуба має поширення термін *пудъупиш*, етимологія якого нами не з'ясована. Давні історичні витоки має і термін “породіллі я – лухуса (від дав. грецьк. *λεχούσα* < *λεχώ* < *λέχος* – “*κρεβάτι*”)

Термінологія культурно-побутових явищ на основі латинської мови представлена

незначною кількістю словотвірних елементів: – *флуто* (грец. *φλουρί* – “византийська золота монета” < лат. *florinus*) – пирог – калач із золотою монетою, “хресна” – *нуна* – (грец. *νουννά* < лат. *poppus* – “хресна мати”), *макслар* (М.Янісоль), *максляр* (Гурзуф, Ялта), *максилар* (В.Каракуба, Сартана) (< сер.грец. *μαξιλάριον* < лат. *maxilla*) – подушка.

Запозичення з тюркської мови є результатом етнокультурних контактів. Тюркські терміни широко представлені у національній кухні та у обрядовій лексиці: *чебурек* (< турец. *börek* – пиріжок), печиво – *хурбе*, *хурубє*, *хурибє* (Сартана) (грец. *κουραμπιές* < турец. *kurabiye*); м'ясо, обсмажене і залите салом, – *хаурма* (<грец. *καβουρμάς* < турец. *kavurmak* – піджарка, сушка); бульйон з баранини – *шурпа*, *сюрпа*, *шорба*, *шорбаси*, *чорба* (< турец. *çorba* – юшка); солодка молочна страва з вершків – *каймак*, *хаймах* (<грец. *καϊμάκι* < турец. – *kaymak* – пінка); цукор – *шутер* (В. Янісоль, Константинополь, Стила), *шикар* (Сартана) (< турец. *şeker* – цукор); горілка *арахи* (В. Янісоль, Гурзуф, Ялта), *рахи* (В.Каракуба, Сартана); ячмінь – *арпа* (В.Янісоль, Константинополь) (< турец. *arpa* – ячмінь).

Музичні інструменти представлені тюркськими термінами: *кіміча* (Сартана), *темене* (В.Янісоль), *тимане* В. Каракуба, *чимане*. М.Янісоль та Анадоль. – струнно-смичковий інструмент, назва якого походить від тюркської *кеменчі* (турец. *kemence*)²⁸. Аналогічний інструмент – *кемандза* (грец. *κεμαντζά*) є традиційним грецьким музичним інструментом²⁹. Грецькі джерела стверджують, що *кеметсєс* чи *кеметзєс* – струнний музичний інструмент із смичком, який схожий на Крїтську ліру, поширений на території Понта, походить від турецького *ketence*³. Без сумніву, можна сказати, що у Крим цей музичний інструмент було завезено з Малої Азії, де він був розповсюджений практично у всіх народів, зокрема і у предків маріупольських греків.

До духових інструментів відносяться *хавал* (<татар. *къавал* < турец. *xavali* – містить багато повітря) – це сопілка³¹, *зурна* (<грец. *ζουρνάς*³² < турец. *zurna*) – музичний інструмент перського походження. *Тулуп* – *зурна* (<турец. *tulum* – волинка) – це старовинний чабанський музичний інструмент. Ударні інструменти: *даул* (В.Янісоль), *даул* (В.Каракуба, Сартана) (грец. *νταούλι* < *ταβούλι* < турец. *davul* – великий барабан) і *дайре* (у всіх селах).

Тюркське походження мають і весільні танці греків Приазов'я: “*Агир аваси*” (турец. *ağır-avası* – важкий або повільний, статечний, урочистий танець; татар. *Агьыр аватар*), “*Агир-ава-кайтарма*” (турец. *ağar* – ставати білим, сивим) – циклічна форма танцю, коли повільний плавний танець змінюється танцем швидким, “*Хайтарма*” – від татарського танцю “*Кайтарма*” – “повторення”, “*Бойім - одаман*” (турец. *boğım adaman* – керівник пастухів), “*Ярим-ава*” (турец. *yarım* неповний, незакінчене, *hava* мелодія, наспів) – весільний танець найстаріших жителів села після вінчання молодих під час весільної ходи.

На базі проведеного польового дослідження ми мали змогу встановити, що поряд з простими за структурою термінами існують змішані і складні. Наприклад, назва “старший дружка” – *парагьдамброс* походить від грец. *παραγυμτρός*, де *пара* – перший компонент складного слова “той, що поряд”, а грец. *γυμτρός* – наречений. Головний жіночий убір нареченої – *періфтар* від грец. *περί* – “навколо”, “з усіх боків”; *фтар* – від давн. грец. *κεφάλι* та від румейської *фталъ* – “голова”. Трансформацію слова *тирі* (рум. < грец. *τυρί* – сир) – солоний сир, можна простежити: *тіропіта* (грец. *τιρόπιτα* – сирний пиріг)³³ (В.Каракуба), *тиритун пита* (Ялта) – сирники, рідка страва – *татлиск тирі* (<турец. *tatli* – солодкий сир (В.Янісоль)). Існують терміни, що походять від грецької та турецької мов *гьальти рахи* (<грец. *γλυκός* – солодкий, <турец. *rakı* – виноградна горілка) – солодка горілка.

Але є терміни, які потребують досліджень фахівців-лінгвістів. Наприклад, на сьогодні етимологія назви свята “панаір” є дискусійним, бо назва цього свята може бути як турецького походження (<тур. *Panayir* “ярмарок”), так і грецького (<гр. *Παναγία* – Божа матір), тому вивчення етимології даного терміну вимагає ретельного дослідження.

Вивчення етнічної історії греків Приазов'я потребує також комплексного дослідження мовних процесів у середовищі цього етносу. Саме фахівці в галузі етимології можуть надати велику допомогу етнологам у вивченні історії греків Приазов'я.

При порівняльному аналізі термінів культурно-побутових процесів можна дійти до наступних висновків:

– Мова приазовських греків – румеїв відзначається своєю діалектною строкатістю. Причому

му, ми спостерігали відмінності у термінології навіть у межах одного діалекту, що підтверджує пропозиції Т.М.Чернишевої і Е.Ф.Журавльової про необхідність виділення говірок сіл Каракуба і Стила в окремих діалектах.

– Основою діалектів приазовських греків є грецька мова, що склалася на території Візантії. Проте велика кількість термінів, пов'язаних з сімейною обрядовістю, має старогрецьке коріння. Виходячи з усього вищевказаного можна, зробити висновок, що більшість румейських обрядових термінів були перенесені з давньогрецької мови.

– Стосовно термінів, які віддзеркалюють матеріальну культуру етносу, значна частина з них має східне походження, переважно тюркське. Терміни, які репрезентують музично-танцювальне мистецтво, практично усі є тюркські. Така ж тенденція має місце і серед діалектів новогрецької мови, поширених на Балканах.

– На сьогодні актуальною для дослідників етносу є вивчення історії формування румейської мови. У процесі польових досліджень нами зафіксована значна кількість термінів різномовного походження в румейських селах. Ми сподіваємося, що словник термінів з культурно-побутових явищ маріупольських греків, який зараз ми готуємо, буде цікавим для лінгвістів.

Наше наукове дослідження має на меті наголосити на необхідності вивчення як діалектної, так і літературної румейської мови у середовищі грецького населення Приазов'я. Це необхідно у зв'язку з останніми статистичними даними по Донецькій області. На тлі повсякденного вживання свого діалекту греками Приазов'я, парадокс ситуації полягає у тому, що за підсумками перепису 2001 року, греки мають досить низькі показники володіння мовою своєї національності як рідною, у порівнянні з іншими етносами Донецької області. Із 77516 греків рідною назвали мову своєї національності – 4153 чол. (5,4%). У районах це виглядає таким чином: Тельманівський – 9,4%, В. – Новосілівський – 7,1%, Міська Рада м. Маріуполь – 4,7%, Старобешівський – 4,2%, Володарський – 3,5%, Першотравневий – 2,7%³⁴. Тому важко сказати, що в даний час мова є етнічним показником для греків Приазов'я.

¹ Національний склад та рідна мова населення Донецької області. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник. – Донецьк, 2003. – С. 8.

² Про термін *Ρωμανία* див. Georgacas D. The Names for the Asia Minor Peninsula and a Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames. Heidelberg, 1971. – P. 66 – 68; Impero romano e Romania // La nozione di 'Romano' tra cittadinanza e universalità. – Naples, 1984. – P. 247 – 261; Idem. Roma e Romania dagli Isaurici ai Comneni // SettStu. 1988. – T. 34. – P. 531 – 592; Kazhdan A. Romania // Oxford Dictionary of Byzantium / Ed. A.Kazhdan, A.M.Talbot. – New York & Oxford, 1989; Türk Ansiklopedisi. – Cilt XXVII. – Ankara, 1978. – Milli epitim Basımevi Ankara. – S. 456 – 457.

³ Чернышева Т.Н. Новогреческий говор сел Приморского (Урзуфа) и Ялты, Первомайского района, Сталинской области. – К., 1958. – С. 3 – 5.

⁴ Πολίτης Λίνος. Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας. Αθήνα 2001, σ. 4 – 5. – 446σ.

⁵ Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. – Αθήνα, 1998. – Σ. 804.

⁶ Там само – У. 480.

⁷ Η ιστορία του απόδημου Ελληνισμού. Ατлас της Ελληνικής Διασποράς” 1ος – 2ος τόμοι. Εκδόσεις “Αλέξανδρος” 2001. Τόμος 1ος – 2ος.

⁸ Чернышева Т.Н. Вказ. праця. – С.42.

⁹ Араджиони М.А. К вопросу об этнолингвистической ситуации в Крыму в XVI – XVIII вв. (по материалам исследования говоров приазовских греков) // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – К., 1998. – Вип.ІІ. – С.82.

¹⁰ Соколов И.И. О языке греков Мариупольского и Сталинского округов // Язык и литература. – 1930. – Т.6. – С. 49 – 67.

¹¹ Спірідонов Д.С. Историчний інтерес вивчення говірок маріупольських греків // Східний світ. – Харків, 1930. – Т.12 (3). – С. 171 – 181.

¹² Чернышева Т.Н. Местоимения в урзуф-ялтинском говоре новогреческого языка // Вісник Київського ун-ту. № 1. – Серія філології та журналістики. – Вип. 2. – К., 1958. – С. 130 – 137; її ж: Новогреческий говор сел Приморского (Урзуфа) и Ялты Первомайского района, Сталинской области. – К., 1958; її ж: Развитие румейского языка на Украине // Актуальные вопросы языкознания и лингвистического наследия Е.Д.Поливанова. Материалы конференц. – Самарканд, 1964. – Т. 1. – С. 122 – 125; Фонетический обзор (гласные) новогреческого говора сел Приморского (Урзуфа) и Ялты Первомайского района Ста-

линской области // Научные записки Киевского гос. ун-та. – Т. 18. – Вып.7. – Сборник филологического факультета. – Т. 14. – К., 1960. – С. 97 – 116; Чернишова Т.М. Новогрецька говірка сіл Приморського (Урзуфа) і Ялти Перво-майського району Сталінської області // Науковий щорічник Київського держ. ун-ту за 1956 р. – К., 1957. Тюркські елементи в соціальній сфері лексики грецьких говірок Донеччини // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С.51 – 55; Етимологічні спостереження в галузі урзуф-ялтинської говірки приазовського діалекту новогрецької мови // Науковий щорічник Київськ. держ. ун-ту за 1957 р. – К., 1958. – С.154 – 156.

¹³ Белецкий А. А. Греческие диалекты на Юго-Востоке Украины // Балканская филология. – Л., 1970. – С.5 – 15; його ж. Греческие элементы в географических названиях Крыма // Этимология. – М., 1969. – С. 201 – 215; Результаты двуязычия в говорах румейского языка на Украине (тюркизмы румейского языка) // Актуальные вопросы современного языкознания и лингвистического наследия Е.Д.Поливанова. Материалы конференц. – Самарканд, 1964. – Т.1. – С.120 – 121; Білецький А.О. Дієслівна система говірок с. Кременівка (Чердакли) і Куйбишево (Малоянісоль) // Вісник Київського держ. ун-ту. Серія філології. – № 2. – К., 1959. – С. 125 – 127.

¹⁴ Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е XVII гг. – 90-е гг. XX в.) – Симферополь, 1999. – С. 71 – 80; К вопросу об этнолингвистической ситуации в Крыму в XVI – XVIII вв. (по материалам исследования говоров приазовских греков) // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – К., 1998. – Вип. II. – С. 70 – 86.

¹⁵ Спірідонов Д.С. Историчний інтерес вивчення говірок мариупольських греків. – С.175.

¹⁶ Полное собрание сочинений законов Российской империи. – № 34308. – СПб., 1861. –Т. 34. – Отд. 1. – С. 246 – 247.

¹⁷ Мариупольский греческий округ // Энциклопедический словарь. – Изд. Ф.А.Брокгауз, И.А. Ефрон: СПб., 1898. – Т. 36. – С. 636.

¹⁸ Короткі підсумки перепису населення України. – Харків, 1928. – С. 42 – 43.

¹⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 372. – Арк. 80.

²⁰ Там само. – Спр. 53. – Арк. 53.

²¹ ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 66; там само. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 5152. – Арк. 19.

²² Якубова Л. Еллінізація приазовських греків (середина 20-х – 30-ті роки) – мовно-культурний аспект // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – К, 1998. – Т. II. – С. 87 – 96.

²³ ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 190. – Арк. 83 – 85.

²⁴ Кирьяков Л.Н. Русско-румейско-новогреческий словарь. – Мариуполь, 1999. Румейско-русский словарь. – Володарск – Киев, 2003. – 44 с. // Рукописный словарь. При складанні словника були узяті сартанський і малоянісольський діалекти румейської мови. Словарна частина налічує близько 10 тисяч румейських слів. Є складений ентузіастами з грецьких суспільств пгт. Володарське і с. Кременівка (Чердакли). Головний укладач і координатор всієї роботи над словником – Г.А.Анимица.

²⁵ Зап. автором від Н.В.Балабан у с. М.Янісоль у 2004 р.

²⁶ Григорович В. Записки антиквара о поездке на Калку и Кальмиус, в Корсунскую землю и на южные побережья Днепра и Днестра. – Одесса, 1874. – Прибавление 1-е.

²⁷ Чернишова Т.М. Тюркські елементи в соціальній сфері лексики грецьких говірок Донеччини // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 54.

²⁸ Ögel B. Türk kültür tarihine giriş. Türk halk musikisi aletleri. –Ankara, 2000. – Silt IX. – S. 283.

²⁹ Ανωγειανάκης Φ. Ελληνικά Λαϊκά Μουσικά Όργανα. – Αθήνα: Εργαστάσιο Γραφικών Τεχνών της “Ασπιώτη-Ελκα”, 1976. – № 173.

³⁰ Μπαρμπινιώτης Γ. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. – Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 1998. – Σ. 882.

³¹ Хавал или къавал (татар.) – свистова дудка. Назва *хавал* розповсюджена тільки в урумських селах

³² ζουρνάς – грецький народний дерев'яний музичний інструмент, схожий на гобой, з шістьма або сьома отворами у верхній частині і одній в нижній. Проводить пронизливий і гучний звук. На ньому грали під час свят. Назва походить від турецького *zurna*. Має персидське походження. Див.Μπαρμπινιώτης Γ. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. – Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 1998. – Σ. 716.

³³ *Τιροπιτα* є одною з популярніших страв сучасної грецької кухні (Греція) Див. The best traditional recipes of Greek Cooking. – Athens: Editions D. Haitalis, 2001. – S.64, Βουτσινά Ευη Λ. Όσες γεύσεις φέρνει ο χρόνος. – ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2000. – Σ. 16 – 21.

³⁴ Національний склад та рідна мова населення Донецької області. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник. – С. 20.